

**XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya’da
ABD’nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler***
*An Intervention Tool of the USA in Macedonia during the end of the 19th Century and
the beginning of the 20th Century: Protestant Missionaries*

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

ORCID No: 0000-0002-7817-2043

Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Afyonkarahisar

Öz: XIX. yüzyılda Balkanlar’da yayılmaya başlayan ulusçu fikir ve hareketler, 1878’de Berlin Antlaşması ile Rumeli toprakları için bir ıslahat programına dönüşmüştü. Bölgede özerk bir idare kurulması öngörülürken planlanan ıslahatın uygulanması da Avrupa askeri gücüne dayanan uluslararası bir komisyona bırakılacaktı. Balkanlar’da yaşanan rekabet, XIX. yüzyılın son çeyreğinde “Makedonya Sorunu” olarak adlandırılan bir meselenin ortaya çıkmasına sebep oldu. Böylece Makedonya’da her farklı kilisenin cemaati ayrı bir milletin parçası kabul edilirken çeşitli bölgeler ayrı bir Avrupalı devletin nüfuz alanı haline getirildi. Bölge, Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda adeta kriz alanına dönüştürüldü. Bu süreçte ABD de bölgedeki gelişmelerden uzak kalmamak ve mevcut siyasi ortamda varlığını hissettirmek üzere harekete geçti. ABD’nin Makedonya’ya yönelik politikalarını yönlendirmek açısından elinde bulundurduğu en güçlü kozlardan birisi hiç şüphesiz misyonerler idi.

Bu çalışmada temel amaç; Makedonya’da özellikle de “Balkanlar’ın kavşağı” ve “Makedonya’nın kalbi” olarak tanımlanan Manastır Vilayeti’nde Avrupalı devletlerin çıkar çatışmaları içerisinde ABD’nin, Protestan misyonerler aracılığıyla varlığını hissettirme çabasını ortaya koymaktır. Bölgedeki Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin ortaya çıkarılması, ABD’nin misyonerler aracılığıyla bölgedeki siyasi gelişmelere müdahil olma çabalarını tespit etmeyi ve etkinliğini anlamayı mümkün kılacaktır.

Araştırmanın bir diğer amacı 1902 yılında kurulan Rumeli Umumi Müfettişliği’ni ve esasen Osmanlı hükümetini başarısız göstermek ve ABD’nin misyonerleri Makedonya’ya müdahale bahanesi olarak kullanma teşebbüslerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda komitacıların, Manastır’da bir Amerikan misyonerinin ikametgahuna bomba ile saldırı düzenlemek veya bir İngiliz konsolosu veya muhbirini katletmek gibi planlar yaparak İngiltere ve Amerika’nın Rumeli işlerine müdahalesine fırsat yaratma çabaları değerlendirilmiştir. Tüm bu yaşananlar karşısında Osmanlı yetkililerinin aldığı tedbirler de irdelenmiştir.

Çalışmada Manastır’da Amerikalı Protestan misyonerlerin ilk olarak faaliyetlerinin başladığı 1873 yılı ile şehrin Osmanlı hakimiyetinden çıkarak Sırlara bırakıldığı 1913 yılına kadar geçen dönem esas alınmıştır. Araştırmanın kaynaklarını temel olarak Osmanlı Arşivinde mevcut belgeler oluşturmuştur. İlaveten misyoner raporları ve ABD’li Protestan misyonerlerin Manastır Vilayeti’ndeki faaliyetleri ile ilgili bilgi veren diğer kaynaklar da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Dış Politika, Makedonya, Misyonerlik, Balkanlar, Osmanlı Devleti.

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenmiştir.
Proje No: 18.KARİYER.11.

Abstract: Nationalist thought and movements starting to spread in the Balkans in the 19th century turned to be a reformation program for the Rumelian lands with the Berlin Treaty in 1878. While it was predicted to establish an independent administration in the region, implementation of the planned reformation would be given to an international commission based on the European military power. The competition experienced in the Balkans caused an issue called "Macedonia Question" in the last quarter of the 19th century. Thus, while the community of each different church was being accepted as a part of a different nation in Macedonia, various regions were turned into a domain of a different European state. The region was converted into an area of crisis in line with the benefits of European states. Within this period, the USA also took action in order not to become distanced from the developments in the region and to make its presence felt in the existing political environment. One of the most powerful trump of the USA was undoubtedly the missionaries in directing the policies for Macedonia.

The basic purpose in the present study is to reveal the effort of the USA to make its presence felt through the Protestant missionaries within the conflict of interest of the European states in Macedonia and especially in Monastir Province defined as the "Crossroads of the Balkans" and the "Heart of Macedonia". Revealing of the activities of the American missionaries in the area makes it possible to detect the efforts of the USA for taking part in the political developments in the area through the missionaries and to understand its activity.

The other aim of the research is to reveal the efforts to demonstrate inefficiency of The General Inspectorate of Rumelia (Rumeli Umumi Müfettişliği) established in 1902 and essentially the Ottoman government and to use the missionaries as an excuse for the intervention to Macedonia by the USA. In this scope, komitajis efforts to create opportunities for the intervention of England and the USA in the Rumelian affairs by making plans such as organising a bombing attack to a domicile of an American missionary in the Monastir or murdering a British consul or informer have been evaluated. The cautions taken by the Ottoman authorities in this situation have also been investigated.

The current study was based on the period from 1873 when the American Protestant missionaries started their activities first in Monastir to 1913 in which the Ottoman Empire lost the control of the city and then it entered into the dominance of Serbians. The documents available in the Ottoman Archive have been the main sources of the study. Moreover, reports of the missionaries and other sources providing information related to the activities of the American Protestant missionaries in the Monastir Province have also been taken into consideration.

Keywords: USA, Foreign Policy, Macedonia, Missionary, Balkans, Ottoman Empire.

Giriş

ABD'nin dış politikası, temelleri XVIII. yüzyıla dayanan dört gelenekten gelmektedir. Bunlardan birinci grubu "yurtta refâh ve dünyada istikrâr" amacıyla merkezî hükümet ve büyük tüccarlar arasında kapsamlı ve sürekli bir ittifak isteyen "faydacılar" oluşturmaktadır. İkinci grup, faydacıların aksine, istikrarlı bir dünya düzenine çabalamak yerine yurtiçinde sabit kalmayı arzulayan "muhâfazakârlar" idi. Üçüncü grubu, liderlerin harp, buhran vb. durumlardan kaçınmasını, fakat ülkeye yönelik saldırı ve tecavüz halinde misliyle karşılık verilmesini benimsemeyen "meşrû müdafâcılar" oluşturuyordu. Son grup ise Evanjelik Hristiyan inancının, barışın ve hukukun egemenliğine dayanan bir düzenin kurulması için her türlü mücadeleye girişmenin maddî/manevî görev ve hatta ödül olduğuna inanan "mefkûreciler (idealistler)" olarak isimlendirilmekteydi¹.

XVIII. yüzyıldan itibaren ABD'nin dış politikasını yukarıda ifade edilen akımlar şekillendirdi. ABD, "Dünya nizâmı" denilen usulü benimseyerek, dünyanın herhangi bir köşesindeki güç dengesiyle yakından ilgilendi. Bu dünya nizamı çerçevesinde ABD'nin bazı

¹ Emrah Şahin, "Para, İktidar ve İncil: Amerika, Osmanlı ve Balkanlar", *Balkanlarda İslam, Miadı Dolmayan Umut, Vakti Azizden Vakti Zelalete*, Edit. Muhammet Savaş Kafkasyalı, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Yay., Ankara 2016, s. 104.

görevleri vardı. Bu görevler “ilahi bir amaç” çerçevesinde şekillenmişti. “*Takdir-i ilâhîye göre*” Amerika’nın kaderi öncelikle Kuzey Amerika’yı, bilahare Osmanlı’yı ve Çin’i medenileştirmek ve Hristiyanlaştırmaktı. Bunun kadar önemli bir diğer husus ise Osmanlı Devleti ile yürütülen kârlı ticaretin sürdürülmesiydi².

Bahsedilen görev ve amaç doğrultusunda ABD, bağımsızlığını kazandıktan sonra Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştu. Ancak XIX. yüzyıl başlarında ABD’nin ikili ilişkileri geliştirme yönündeki bütün girişimlerine rağmen Osmanlı yetkilileri bu isteklere cevap vermemişti. Gelişmenin ve ilerlemenin ticaret yoluyla sağlanabileceğini anlayan ABD³, Baltık, Levant (Doğu Akdeniz ticareti) ve Uzak Doğu olmak üzere üç ticaret güzergahı belirledi. Böylece ilk Osmanlı-ABD ilişkileri ticaret yoluyla başladı. ABD’li yetkililer bir süre sonra, Doğu Akdeniz’de ticaret yapan yurttaşlarını korumak için Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika topraklarının yöneticileri ile yakın ilişki içerisine girdi. Bu tüccarlar daha sonra kendileri için büyük bir hammadde ve pazar olan Anadolu’ya yöneldiler⁴.

ABD’li tüccarlar dışında Osmanlı ülkesine ilgi duyan bir diğer grup Protestan misyonerler idi. 1810 yılında ABD’nin Boston kentinde toplanan üç kilisenin temsilcileri Protestanlığı ilk önce Amerika’da daha sonra da tüm dünyada yayma amacıyla “*American Board of Commisioners for Foreign Missions*”⁵’u (ABCFM) kurdular. Amerikan Board yetkilileri bilahare 1819 yılında Osmanlı ülkesine bir misyoner heyeti göndermeyi kararlaştırdılar. Bu kapsamda 1819 yılının sonlarında Amerika’dan ayrılan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerler 15 Ocak 1820’de İzmir’e ulaştılar⁶.

ABD’nin münasebetleri canlandırma konusundaki gayretlerine karşılık Osmanlı Devleti’nin ilgisiz yaklaşımı özellikle bu dönemde çıkan Yunan ayaklanması ve 27 Ekim 1827’de Navarin’de donanmanın tahrip edilmesi ile değişmeye başladı. Siyasi gelişmeler Osmanlı Devleti’ni Amerika Birleşik Devletleri’ne yaklaştırmıştı⁷. Bu süreçte Osmanlı Devleti bir yandan Avrupa dışında bir müttefik ararken bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden hızlı bir şekilde, bir dış yardımla kurmayı planlamakta idi. Aynı zamanda Osmanlı ülkesinde bu dönemde silah imalatı olmadığından silah eksikliğinin de ABD’den giderilmesi düşünüldü⁸. Nihayet Osmanlı yönetimi yaklaşık kırk beş yıldır kendisiyle bağlantı kurmaya çalışan ABD’nin çabalarına karşılık verdi ve 7 Mayıs 1830 tarihinde iki devlet arasında “*Ticaret ve*

² E. Şahin, *a.g.m.*, s. 104.

³ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 42-43, 72.

⁴ Erdal Açıkses, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, C. XIII, (edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 542.

⁵ “*Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası*”. Amerikan Board teşkilatı başlangıçta Congregationalist ve Presbyterianlardan oluşmakta iken Presbyterianlar 1870 yılında Amerikan Board’dan ayrılmışlardır. Board örgütü böylece Congregationalistlere kalmıştır. Bkz. Ömer Turan, *Avrasya’da Misyonerlik*, ASAM Yay., Ankara 2002, s. 101.

⁶ Gülbadi Alan, *Amerikan Board’ın Merzifon’daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 27; İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. LII, Sayı: 203, (Ağustos 1988), s. 630; Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 192-193; Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, (1992), s. 2; N. Tozlu, *a.g.m.*, s. 923; yine bkz. Seçil Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, C. V, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 2121 vd.

⁷ E. Açıkses, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin”, s. 542. Bu dönemde çıkan Yunan ayaklanması ve özellikle 27 Ekim 1827’de Navarin’de Osmanlı donanmasının Avrupa donanması tarafından tahrip edilmesi üzerine Osmanlı Devleti’nin Amerika’ya yaklaştığı görülmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğan Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s. 15; H. T. Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 192.

⁸ H. T. Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 192.

Seyrisefâin Anlaşması" imzalandı. Böylece ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü verildi⁹.

Osmanlı ile ABD'nin 1830 yılında imzaladıkları bu ticaret anlaşması sayesinde iki ülkenin resmi ilişkileri düzenlenmiş, bu durum İmparatorluktaki misyonerlik faaliyetlerini de aynı ölçüde hızlandırmıştır. Bundan sonra Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonerlerin sayısı sürekli artış göstermiştir¹⁰.

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler 1830'da imzalanan anlaşma ile farklı bir boyut kazandı. Bu süreçte ABD ile çeşitli alanlarda ilişkileri düzenleyen yeni anlaşmalar imzalandı. 13 Şubat 1862'de gümrük vergilerinde indirimle gidilmesi¹¹, 11 Ağustos 1874'te suçluların iadesi ve tabiiyet anlaşmaları ile devam etti¹². Keza ABD'ye giden Osmanlı vatandaşları da ilişkilerin diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bu dönemde özellikle 1860'lardan itibaren Osmanlı-ABD ilişkilerinde belirleyici olan husus Osmanlı tebaası Ermenilerden bir kısmının Amerika'ya göç etmesi, orada vatandaşlık hakkını kazanarak Osmanlı ülkesine geri dönmeleridir¹³.

Sultan II. Abdülhamid döneminde ise Osmanlı-ABD ilişkilerinde belirleyici olan hususlar; Protestan misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri, misyonerlerin Ermeni isyanlarındaki rolleri ve ABD'ye göç eden Ermenilerin Osmanlı ülkesine dönerek ABD vatandaşlarının haklarından yararlanma talebinde bulunmalarıdır¹⁴. Karşılaşılan sorunlara rağmen II. Abdülhamid döneminde Osmanlı-ABD arasındaki ilişkiler genel olarak Avrupa'daki rakip devletlere karşı bir denge unsuru olarak görülmüş ve bu bakış açısıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Örneğin ABD elçisi Samuel S. Cox (1885-1887)¹⁵, Sultan II. Abdülhamid ile oldukça iyi ilişkiler kurmuş, hatta sultana nüfus istatistikleri konusunda bilgiler vermiştir¹⁶. S. Cox'un halefi Oscar Solomon Straus (1887-1889)¹⁷, Solomon Hirsch (1889-1892) ve David P. Thompson (1892-1893)¹⁸ gibi elçiler zamanında da ilişkiler geliştirilerek sürdürülmüştür.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun (HAT)*, 1213/47508, Tarih: H-29-12-1246 (10 Haziran 1831). Türk tarafı bu anlaşmayı 5 Ekim 1831 tarihinde kabul etmiştir. Osmanlı Devleti bu anlaşmaya siyasi bir karakter vermek istemiş, anlaşmanın savunma ve saldırı konusunda olmasını önermiş, ancak ABD bunu kabul etmemiştir. Geniş Bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. baskı, Ankara 1994, s. 69-73; ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Yayını, Ankara 1991, s. IX-1; ayrıca bkz. H. T. Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 193; E. Açıkşes, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin", s. 543; Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yayını, Ankara 2003, s. 31.

¹⁰ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-337; S. Akgün, "Kendi Kaynaklarından", s. 2123-2125.

¹¹ BOA, *Hariciye Nezareti İdari Evrakı (HR.İD.)*, 1306/1, Tarih: M-18-02-1862; F. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan*, s. 1, 7; E. Açıkşes, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin", s. 543; H.T. Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 197.

¹² F. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan*, s. 17-18.

¹³ Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C. LI, S. 200, (Ağustos 1987), Ankara 1987, s. 938-939.

¹⁴ O. Köprülü, *a.g.m.*, s. 938-939.

¹⁵ Samuel Cox, XIX. yüzyılın son çeyreğinde 1885 yazı ile 1887 sonbaharı arasında oldukça kısa süren sefirliğine rağmen, Türk-Amerikan münasebetlerinin kültürel ve siyasi sahada gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır. Bu kişi Türkiye ile ilgili "*Diversions of a Diplomat in Turkey*" adlı bir kitap yazmıştır. Bk. O. Köprülü, *a.g.m.*, s. 940.

¹⁶ O. Köprülü, *a.g.m.*, s. 940.

¹⁷ F. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan*, s. 14.

¹⁸ Osmanlı ülkesindeki Amerikan elçileri ile ilgili bk. Jacob Rader Marcus, *United States Jewry, 1776-1985*, Vol. III, Wayne State University Press, Detroit 1993, s. 199; Kenneth J. Blume, *Historical Dictionary of U.S. Diplomacy from the Civil War to World War I*, Second Edition, Rowman&Littlefield Published, London 2017, s. 464-465; Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. Ek-2, 423.

Sultan II. Abdülhamid de ABD ile ilişkilerde benimsediği dostane tavrı sürdürmek ve bu ülke ile sıcak ilişkileri geliştirebilmek için çeşitli zamanlarda hediyeler göndermişti¹⁹.

Osmanlı yöneticileri açısından ABD, fizikî ve askerî açıdan kuvvetli, Avrupa'nın sömürgeci siyasetinden uzak ve kendi halinde bir devlettir. Karşılıklı ilişki kurma niyet ve isteği doğrultusunda ABD ile Osmanlı Devleti arasında süren ticari ilişkiler kısa sürede meyvelerini vermiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmıştır²⁰. Bunun bir göstergesi olarak ticaret hacmi 1900 yılı itibarıyla 8.321.249 dolara ulaşmıştı. Bu ticari hareketliliğe erişmek ve daha da geliştirmek çabasında olan Amerikalı yetkililer yeni alanlar ve bağlantılar kurma çabasına girmiştir. Mesela Oscar Solomon Straus, İstanbul'daki ABD ortaöççilik mevkiinin tam elçilik konumuna yükselmesi ve Osmanlı pazarına tam nüfuz edilmesi için hükümet yetkilileriyle temasa geçmişti. Keza Osmanlı pazarına satılan ürünlerin artırılması ve yeni ürünlerin pazarlanması için harekete geçildi. Bu çabaların sonuçları bir süre sonra görüldü. Örneğin 1900 yılına ait bir konsolos raporunda İzmir, İstanbul ve Selanik'e teslimatı yapılan başlıca Amerikan menşeli ürünler şu şekilde sıralanmaktaydı: “pompa, fonografik ürünler, deri, lastik çizmeler ve ayakkabılar, muhtelif hırdavat, pamuklu kumaş, kap kakak, lamba ürünleri, ahşap ürünleri, değirmen makineleri, pamuklu kayışlar, orak makinaları, tabure ve daha başka mobilyalar, saatler, demir karyolar, boyalar, hayvansal yağ ve margarin, yerel ürünler, un ve tel çivi”. Bu raporda ABD'nin Osmanlı ülkesinde ticaret hacmini genişletmek için bir çok maddenin tanıtılması gerektiği ifade edilmekteydi. Osmanlı Devleti, Amerika'ya geniş bir pazar sunarken ABD de Osmanlı Devleti'ne değerli bir müttefik ve müşteri vaad etmekteydi²¹. ABD gün geçtikçe Osmanlı ülkesindeki nüfuzunu ticari ve siyasi olarak geliştirirken Osmanlı coğrafyasına misyoner okulları ile sızmaya başladı. Makedonya da bu bölgelerden birisiydi.

D) XIX. Yüzyılın Sonlarında Makedonya

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde “Selanik, Manastır ve Kosova” vilâyetlerini kapsayan “Makedonya”, XIX. ve XX. yüzyılda Balkanlar'ın en stratejik bölgelerinden birisi idi²². “Balkanlar'ın kavşağı” ve “Makedonya'nın kalbi” olarak tanımlanan Manastır Vilayeti ise Selanik ve Kosova vilayetleri gibi önemli bir merkez olup, Türklerle birlikte Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi ve Arnavut gibi farklı etnik ve dinsel unsurların bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehriydi²³. Şehir sahip olduğu stratejik konumu ve önemi sebebiyle XIX. yüzyılın

¹⁹ Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 360-361. Örneğin ABD hükümetinin Osmanlı Devleti'ni özel bir heyet ile Chicago sergisine davet etmesi karşısında da kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı Devleti, sergiye katılarak üretim alanındaki teknik gelişmişliğini tüm medeni dünyaya göstermeye çalışırken diğer taraftan ABD ile ilişkileri samimileştirmeyi de amaçlamıştır. Sergi için hazırlıklar devam ederken Sultan II. Abdülhamid aldığı özel davete karşılık, Amerika kıtasının keşfinin 400'üncü yıldönümü anısına özel olarak bir madalya imal ettirmiş ve bir nâme-i hümayûn ile birlikte 17 Nisan 1893'te ABD Başkanına hediye edilmek üzere göndermiştir. BOA, *Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, 185/13814 Tarih: 30 Ramazan 1310 (17 Nisan 1893); Gürsoy Şahin, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı- ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti”, *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* - , Yıl: 9, Sayı: 18, Ekim 2017, s. 137- 138.

²⁰ Osmanlı Devleti'nin ABD ile ticaret hacminin yıllara göre artışı hakkında Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. Ek-1, 421-423.

²¹ E. Şahin, *a.g.m.*, s. 106-107.

²² Siyasî sınırlarını net bir şekilde çizmenin çok kolay olmadığı anlaşılan Makedonya hakkında bkz. *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 1, 8; Ahmet Altıntaş, “Makedonya Sorunu ve Çete Faliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, (Aralık 2005), s. 71.

²³ Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilayetine İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996, s. 115; keza bkz. Mustafa Alkan, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Yıl: 2015, s. 245-246.

ortalarından itibaren Balkanlar'da etkili olmak isteyen Avrupalı devletlerin ilgisini çekmekteydi. Bu sebepten Avrupalı devletler 1860'lardan itibaren Manastır'da konsolosluklar açtılar²⁴.

Manastır, askeri açıdan da önemli bir konumda olup Osmanlı'nın Rumeli Ordusu olarak bilinen III. Ordu'nun genel karargahı durumunda idi²⁵. Bu özellikleri sebebiyle şehir Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerinde ön planda olmuş, II. Meşrutiyet'in ilanı için başlayan harekete de ev sahipliği yapmıştı. Manastır bu özellikleri ve stratejik önemi sebebiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikalı misyonerlerin ilgi gösterdikleri, istasyon açtıkları ve misyonerlik faaliyeti yürüttükleri merkezlerden birisi olmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Makedonyası'nın Selanik'ten sonra ikinci önemli kenti olan Manastır, esasen XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki toprak taleplerinde Yunan, Sırp, Bulgar ve Arnavutların hedefinde idi. Manastır'ın coğrafi yapısı da şehri etkileyen önemli bir unsurdur. Zira kaynaklardan anlaşıldığı üzere Manastır şehrinin en zayıf noktası XVII. yüzyılda eşkıya ve XX. yüzyılda da komitacı barındıran dağlara yakınlığı olmuştur. Bölgenin coğrafi yapısı asayiş sorununu beraberinde getirmiş, asayişsizlik arttıkça nüfus da buna bağlı olarak azalmıştır²⁶.

XIX. yüzyılda Balkanlar'da yayılmaya başlayan ulusçu fikir ve hareketler, bölgenin Osmanlı idaresinde devam eden yaklaşık beş yüz yıllık düzenini derinden etkilemişti. Bilindiği gibi 1876'da Tersane Konferansı'nda Bosna-Hersek ve diğer Rumeli toprakları için ıslahat programı önerilmişti. Bu programa göre, özerk bir idare öngörülmekle birlikte ıslahatın uygulanması Avrupa askeri gücüne dayanan uluslararası bir komisyona bırakılmıştı. Osmanlı hükümetinin kabul etmediği bu öneri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin şartı gereği yeniden gündeme getirildi. Böylece Rumeli'de ıslahat yapılmasını öngören anlaşma ile yeni kurulan Bulgaristan ve özerk Doğu Rumeli Vilayeti dışında Osmanlı hükümetinin idaresine iade edilen bölgelerde ıslahat yapılması hususu uluslararası bir özellik kazanmış oldu²⁷.

Komitacılık faaliyetlerinin devam ettiği Manastır ve bütün Makedonya'nın XX. yüzyılın başlarında özellikle 1902 senesinde son derece karışık ve gergin olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte Osmanlı yönetiminin Balkan devletlerine karşı savunma önlemleri almak dışında bölgedeki hakimiyetini güçlendirmeye dönük belirgin bir politika uygulayamadığı görülmektedir. Osmanlı yetkilileri bir taraftan bölgede asayiş ve düzeni sağlamak için önlemler alırken bir yandan da ıslahat programlarının yürürlüğe konulmasına çalışmışlardır²⁸.

Manastır'da Bulgarların organize ettikleri ve 23 Eylül 1902'de patlak veren "Cuma-i Bâla" ayaklanması²⁹ bütün dikkatleri bölgeye çekmiş, Osmanlı hükümeti yabancı müdahalesine

²⁴ Bernard Lory – Alexandre Popovic, "Balkanların Kavşağındaki Manastır", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont- François Georgeon, çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 67.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Hacısalıhoğlu, "Bitola", *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 54-57.

²⁶ B. Lory – A. Popovic, *a.g.m.*, s. 60, 62-63.

²⁷ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 81.

²⁸ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995, s. 32.

²⁹ BOA, *Mümtâze Kalemî Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04)*, 82/65, Tarih: H. 18.07.1320 (21 Ekim 1907); BOA, *A.MTZ.04*, 83/7, Tarih: H. 21.07.1320 (24 Ekim 1902); Zafer Koylu, XX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Reform Planları ve Avrupa Müdahalesi: Makedonya Örneği", *Tarih Boyunca Türk-Makedon İlişkileri*, I, (Yay.Haz, Şahin Kuyucu v.d., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2016, s. 216.

fırsat vermemek için acil tedbirler almıştır³⁰. Esasen Bulgar komitecilerinin amaçları Osmanlı kuvvetleriyle askeri bir mücadeleye girişmek olmayıp Avrupa devletlerinin müdahalesine zemin hazırlamaktır³¹. Çok az köylünün katıldığı olaylar, kaynaklarda isyandan ziyade sadece bir terör eylemi olarak değerlendirilmektedir. 1902 yılının Kasım ayı ortalarına kadar Cuma-i Bâlâ'daki olaylar bastırılmıştır. Olaylar sırasında yaklaşık 15 köyde büyük maddi zarar oluşmuş, 200 kişi sınırı geçerek kaçmış ve 37 kişi ise hayatını kaybetmiştir³².

Bu dönemde Vilâyet-ı Selâse'de yoğunlaşan olaylar ve Avrupalı devletlerin baskıları üzerine Osmanlı yönetimi artan asayişsizliği ve Bulgarların çetecilik faaliyetlerini engelleyebilmek için 29 Kasım 1902'de Rumeli Vilayeti hakkında bir talimat yayınlandı. Bu talimat ile Rumeli Umumi Müfettişliği'nin kurulması kararlaştırıldı³³. Böylece eski Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupalı devletlerin de onayı ile 1 Aralık 1902'de³⁴ Rumeli Umum Müfettişi (Vilâyet-ı Selâse Müfettiş-i Umumisi) olarak atandı³⁵. Paşa, 8 Aralık 1902 tarihinde Selanik'te görevine başladı³⁶. Osmanlı yetkilileri, Rumeli Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başlamasının ilk yılı dolmadan, her üç vilayette de emniyet ve asayişin sağlanacağı, geri kalan iki yıllık süreç içerisinde ise planlanan ıslahatın tamamen gerçekleştirilebileceği hususunda bir kanaate sahipti³⁷.

Rumeli vilayetlerinde asayişin sağlanması için Osmanlı hükümetinin hazırladığı reform paketine karşılık Avrupalı devletler de “*Viyana Islahat Programı*” olarak bilinen farklı bir tasarı hazırladı. Bu tasarı 23 Şubat 1903'de Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir³⁸. Söz konusu reform paketinde jandarma teşkilatında Müslüman olmayanlara da yer verilmesi, genel af ilan edilmesi, polis ve köy koruculuğunun yeniden düzenlenmesi ve malî konularda düzenlemeler yapılması ile ilgili hususlar yer almıştır³⁹.

“*Cuma-i Bâlâ*” ayaklanmasından sonra 2-3 Ağustos 1903'de başlayan “*İlinden Ayaklanması*” sürecinde yaşanan gelişmeler de tam bir propaganda ve baskı aracına dönüşmüştür⁴⁰. Bilahare Avrupa devletleri 2 Ekim 1903 tarihinde “*Mürzsteg Tasarısı*” olarak

³⁰ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 85-86; M. Alkan, *a.g.m.*, s. 247; Meltem Begüm Saatçı, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Edt. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdag, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 559; Mehmet Hacısalıhoğlu, “Makedonya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 440; Ali Dikici, “Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, (Kış 2010), s. 78.

³¹ Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 217.

³² Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, (Çeviri İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 162.

³³ Meltem Begüm Saatçı Ata, “Vilâyet-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 8, S. XXII, (Haziran 2015), s. 253.

³⁴ BOA, *BEO*, 1957/146718, Tarih: H. 29.08.1320 (1 Aralık 1902); keza bkz. M. Alkan, *a.g.m.*, s. 244.

³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, Dördüncü Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 167.

³⁶ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 85-86; F. Adanır, *a.g.e.*, s. 168; Sevilya Aslanova Saylak, “Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), s. 115; *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, s. 12; Zafer Koylu, “Makedonya'da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi”, *Belleten*, Cilt: LXXXI, Sayı: 291, Yıl: 2017, (Ağustos), s. 570.

³⁷ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 87-88.

³⁸ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 87; F. Adanır, *a.g.e.*, s. 171.

³⁹ Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (Güz 2004), s. 82; *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, s. 12.

⁴⁰ Krusevo'da Bulgar eşkıyası tarafından çıkarılmak istenen ve bastırılan isyan hakkında Roma gazeteleriyle neşredilen yanlış haberlerin içyüzü hakkında Rumeli Vilayati Müfettişi tarafından bir özet gönderildiği ve bu yalanların tekip edilmesi için ilgililere tebliğ edilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, *Hariciye Tahran (HR.TH.)*, 293/35; diğer örnekler için bkz. Yakup Ahabab, “Amerikan ve İngiliz Basımında İlinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 119-151.

adlandırılan yeni bir reform tasarısını Osmanlı hükümetine dayatmışlardı. Mürzsteg reform programına göre bölgeye Avrupa'dan askeri ve sivil temsilciler gönderilecek ve bunlar Makedonya'nın ıslahı için Müfettiş-i Umumi ile birlikte çalışacaklardı⁴¹. Osmanlı yönetiminin bağımsızlığını zedeleyen ağır hükümlere itiraz edilmesine rağmen kabul edilmek zorunda kalınan dokuz maddelik "Mürzsteg Tasarısı"nın Balkanlar'daki güvenlik teşkilâtının yeniden yapılandırılmasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir⁴². Söz konusu ıslahat programı kapsamında uluslararası nitelikte bir jandarma komisyonu da kurulmuştur⁴³.

Bölgede kurulan jandarma teşkilâtının başına İtalyan General De Giorgis (Corcis Paşa) atanmıştır⁴⁴. Bulgaristan dışında diğer tüm Balkan devletlerinin "Mürzsteg Tasarısı"ndan memnun oldukları anlaşılmaktadır⁴⁵. Makedonya, jandarma komisyonu tarafından Manastır, Selanik, Üsküp, Drama ve Serez olmak üzere beş denetim bölgesine ayırarak her bölgeye bir jandarma taburu yerleştirmiştir. Ayrıca bu bölgelerden her biri bir Avrupa devletinin kontrolüne bırakılmıştı. Tasarıya göre Manastır, İtalyan jandarmasının yetki alanına dahil edilmişti⁴⁶. Bütün bu düzenlemeler kuşkusuz bölgede Osmanlı hâkimiyetinin sınırlanması anlamına gelmekteydi⁴⁷.

Mürzsteg kararları veya jandarma teşkilâtındaki düzenlemelere rağmen Makedonya'da arzu edilen huzur ve asayiş bir türlü sağlanamamış, tasarı Makedonya'da yaşanan sorunları çözmekten ziyade ertelemiştir. Diğer yandan bölgede bir düzen sağlamak yerine çete faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur⁴⁸. Jandarma teşkilâtının silah ve kadro itibarıyla yetersizliği sebebiyle çetelerin ve Bulgar komitacıların faaliyetleri önlenememiş, alınan tedbirler asayiş sağlamaya imkan vermemiştir⁴⁹. Devlet otoritesinin ve asayişin sağlanamadığı bölgede artan çetecilik faaliyetleri halkın tutumunu da etkilemiştir. Nitekim Balkan veya Avrupa devletlerinin stratejileri arasında kalan halk kendisine yakın bulunduğu tarafta yer almıştır⁵⁰.

Görüldüğü üzere Avrupalı devletlerin çeşitli politikalar üreterek bölgede yaşananlara müdahil olma isteği belirgindi. Mevcut şartlar altında Makedonya bölgesi ve özellikle Manastır, ABD'nin de ilgisini çekmekteydi. Bu bağlamda Balkanlar'daki siyasi yapı ve nüfûz alanları karşısında ABD'li misyonerler önemli bir aracı rolü üstlenebilirlerdi.

II) Amerikalı Misyonerlerin Manastır'daki Faaliyetleri

Amerikalı Protestan misyonerlerin Balkanlar'da teşkilatlanmalarının temel nedeni Balkan halklarını Protestanlaştırmaktı. Bu amaçla 1840'lı yıllardan itibaren özellikle Bulgaristan'a ilgi duymaya başlayan ABD'li misyonerler⁵¹, Bulgarların Ortodoks kilisesinden kurtularak milli bir

⁴¹ M. Hacısalihioğlu, "Makedonya", s. 440-441; Abdulhamit Kırmızı, "Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, (edt. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2013, s. 982.

⁴² K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 95-96; N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83; M. Alkan, *a.g.m.*, s. 250-251; G. Tokay, *a.g.e.*, s. 47; A. Dikici, *a.g.m.*, s. 76-77; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 1995, s. 159.

⁴³ M. B. Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse", s. 255.

⁴⁴ BOA, *BEO*, nr., 2268/170098, Tarih: H. 17.11.1321 (4 Şubat 1904); BOA, *BEO*, nr., 2273/170433, Tarih: H. 24.11.1321 (11 Şubat 1904); K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 97; N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83; Nimet Ayşe Bakırcılar, "Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri", *History Studies*, C. 3, 2011, s. 32.

⁴⁵ G. Tokay, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁶ M. B. Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse", s. 255.

⁴⁷ N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83.

⁴⁸ S. Aslanova Saylak, *a.g.m.*, s. 123.

⁴⁹ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 97.

⁵⁰ M. B. Saatçı, "Makedonya Sorunu", s. 556.

⁵¹ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s. 37-38.

kilise kurmalarını ve Türk egemenliğinden ayrılmalarını hedeflemekteydi. Misyonerlerin bölgede faaliyette bulunma önerisine ABCFM'nin merkezi başlangıçta maddi problemleri öne sürerek olumsuz yaklaştı. Amerikalı misyonerler ise geç kalınması halinde bölgenin Avusturya ve Fransa'nın nüfûzu altına gireceğini ifade ederek karşılık verdiler⁵². Misyonerlere göre "Bulgaristan Protestanlaştırılmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan iş yarım kalacaktır"⁵³. Bu süreçte misyonerlerin gerek Bulgarlara yönelik gazete ve dergi neşriyatı çalışmalarına başlamaları gerekse Robert Kolej'e Bulgar öğrencilerin kabulü kayda değer adımlar olarak değerlendirilmelidir⁵⁴.

Board misyonerleri Balkanlar'da faaliyete başlama konusunda istekli idi. Ancak başlatılacak çalışmaları tek başlarına yürütebilecekleri konusunda çekinceleri vardı. Gerek bölgenin stratejik özelliğinden dolayı Avrupalı devletlerin gerekse Ortodoks kilisesinin müdahaleleri işlerini zorlaştırabilirdi. Bu sebepten Board yetkilileri bir başka Amerikan Protestan misyoner örgütü olan "Methodist Episcopal Mission"a 1851 yılında bölgede birlikte çalışmayı teklif etti. Önerinin kabul edilmesi üzerine Balkanlar kağıt üzerinde ikiye ayrıldı. Balkan Dağlarının kuzeyi Metodistler'e, güney ve batısındaki bölgeler ise Amerikan Board'a düşmüştü⁵⁵.

Bu amaçlar doğrultusunda Amerikan Board'a bağlı Protestan misyonerlerin Balkanlar'daki çalışmaları 1858 yılından itibaren Selanik başta olmak üzere Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde başladı. İlk etapta çalışmalar Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov'da sürdürüldü⁵⁶. Bölgede 1870 yılına kadar "Batı Türkiye Misyonu"nun birimi olarak faaliyet gösteren bu misyon⁵⁷, 31 Temmuz 1871'de "Avrupa Türkiyesi Misyonu" olarak yeniden teşkilatlanmıştı⁵⁸. Avrupa Türkiyesi Misyonu, Filibe, Samakov, Selanik ve Manastır'ı kapsamakta⁵⁹ ve esas olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığına yönelik çalışmaktaydı⁶⁰. Özellikle Manastır ve Selanik'te misyon istasyonlarının bir kısmı Bulgaristan topraklarının bir parçası olmamakla birlikte açıldıkları dönemde Bulgarlar için faaliyet gösterdi⁶¹.

⁵² Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 284-287.

⁵³ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁴ Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 284-287.

⁵⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 2, Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 106; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 92; Gülbadi Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonusunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, (Mart-Haziran 2015), s. 3109.

⁵⁶ G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonusunda", s. 3110.

⁵⁷ U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93; Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120; G. Alan ilk adımın Avrupa Türkiyesi Misyonu'na ait bölgeye sınır olan Edirne şehrinde 1857 yılında bir merkez oluşturulmasıyla atıldığını bildirmektedir. Bkz. G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonusunda", s. 3109-3110; Gülbadi Alan & Mehtap Dinçer, *Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Edt. Z. Gölen - A. Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 760-761.

⁵⁸ G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonusunda", s. 3110; Bazı kaynaklar bu tarihi 30 Haziran 1871 olarak kaydetmektedir. Bkz. William E. Strong, *The Story of The American Board, An Account of The First Hundred Years of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, The Pilgrim Press, Boston 1910, s. 213; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93.

⁵⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 543.

⁶⁰ Berrin Akalin, "Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue", *Journal of International Education and Leadership*, Volume 5, Issue 1, Spring 2015, s. 8; İ. Polat, *a.g.m.*, s. 630; Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 284-288.

⁶¹ Tatyana Nesterova, *American Missionaries Among the Bulgarians: 1858 – 1912*, Boulder, New York 1987, s. 23.

ABD'li misyonerlerin Bulgaristan ve Makedonya dışında 1880'lerden itibaren Arnavutluk'ta da faaliyetlerine başladığı ifade edilmelidir. Bu bağlamda 1888 yılının başında Arnavutluk'ta Görice (Korçe, Kortça⁶²) şehrinde ilk Amerikan erkek okulu açıldı. Bilahare bölgenin zengin ailelerinden Kyrias ailesinin maddi yardımları ile 1891'de yine Görice'de Amerikan kız okulu açılmıştır⁶³. İnşa sırasında ruhsatı alınmayan okulun ruhsatı daha sonra alınmış ancak kurallara uygun eğitim faaliyeti yürütülmediği için Osmanlı hükümetinin emri ile bilahare kapatılmıştır⁶⁴.

Misyonerler bir taraftan ulaşabildikleri halkı Protestanlığa geçme konusunda ikna etmeye ve diğer taraftan ABD'ye nüfuz alanı oluşturmaya çalıştılar. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede siyasi nüfuzunun azalmaya başlaması da misyonerlere bu noktada geniş bir hareket alanı sağlamakta idi.

Manastır istasyonu, Avrupa Türkiyesi Misyonuna bağlı olarak 1873 yılının Ekim ayında kurulmuş olup Amerikan Board teşkilatının en batıdaki istasyonu idi⁶⁵. Bu istasyonda görevli misyonerler 1878'de bir okul, 1904'te de bir yetimhane açmışlardı⁶⁶. Ayrıca ikametgah olarak kullanılan bazı haneleri de sağlık ve eğitim amacıyla faaliyete geçirmişlerdi⁶⁷. Misyonerler açtıkları eğitim kurumları yanında Protestanlığın tebliği amacıyla dini kitap basım ve dağıtım faaliyetleri de yürütmekteydi⁶⁸.

Bu istasyonunun bölgedeki tek Protestan misyonerlik merkezi olması sebebiyle ilk etapta kalabalık bir hedef kitleye ulaşmaya çalışmıştır. Örneğin 1892 yılında kendisine bağlı küçük istasyonlarla birlikte ulaşmayı hedeflediği alan en az 40.000 km² ve yaklaşık 2 milyon civarında nüfus olarak kaydedilmiştir⁶⁹. İlerleyen yıllarda yeni istasyonların açılması ile bu sayı azalmaya başlamış, 1909-1910 yılında 1.200.000'e, 1912-1914 yıllarında ise 1 milyona düşmüştür. Keza Manastır şehrindeki hedef kitle 1910-1912 yıllarında 80.000, 1913 yılında 60.000 ve 1914-1915 yıllarında ise 40.000 olarak tespit edilmiştir. Makedonya'da faaliyet gösteren Amerikalı Protestan misyonerler, Manastır istasyonuna bağlı olarak bölgedeki Resne, Pirlepe, Veles, Üsküp, Priştine, Rodoviç ve Strumca gibi bazı şehirler ile Velusa ve Murtino gibi köylerde küçük istasyonlar kurmuşlardı. Bu istasyonlarda küçük kiliseler veya ibadet edecekleri yerler de açmışlardı⁷⁰.

Manastır istasyonunda faaliyet yürüten Board misyonerlerinin sayısı genel olarak üç veya dört civarında olmuştur. Dönemin şartlarına göre zaman zaman bu sayının arttığı veya azaldığı gözlenmektedir. Misyonerlerin iki katı kadar da yerli yardımcılarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Keza Protestan misyonerlerle irtibatlı olan 250 ile 400 civarında cemaatin varlığı bilinmektedir. John W. Baird, Edward W. Jenney ve G. D. Marsh gibi isimler şehirde

⁶² Görice'nin yazılış şekilleri hakkında bkz. G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda", s. 3114.

⁶³ Ç. Erhan, a.g.e., s. 304.

⁶⁴ G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123.

⁶⁵ Vladimir A. Tsanoff, *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to The Distribution of Nationalities in The Former Provinces of European Turkey, 1858-1918*, Sofia 1919, s. 47; T. Nesterova, a.g.e., s. 30.

⁶⁶ BOA, *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)*, 2777/3-6-1, 3-8-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

⁶⁷ BOA, *Teftişat-ı Rumeli (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR.LMN.)*, 32/3102, 2, Tarih: 14 Zilkade 1321 (1 Şubat 1904).

⁶⁸ BOA, *Yıldız Resmî Maruzat (Y.A.RES.)*, 125/103, s. 1, Tarih: 12 Safer 1322 (28 Nisan 1904). Misyonerlerin Manastır şehrindeki faaliyetleri ayrı bir çalışmamızın konusunu oluşturduğu için bu hususu "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)" başlıklı diğer bir araştırmamıza havale etmekle yetineceğiz.

⁶⁹ V. A. Tsanoff, a.g.e., s. 47.

⁷⁰ Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 130-131.

göreve başlayan ilk misyonerlerdi. Keza Lewis Bond, William Paine Clarke ve M. L. Matthews isimli misyonerler de Manastır'da on yıldan fazla misyonerlik faaliyeti yürütmüşlerdir⁷¹.

Misyonerler, Manastırda faaliyetlerini sürdürürken 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşları başladı. Kaynakların bir kısmı istasyonun savaş koşullarına rağmen faaliyetlerini sürdürdüğünü, hatta savaştan etkilenen bölgeleri gezen Protestan misyonerlere göre savaşın Manastır'ı etkilemediğini ve şehrin adeta “dünyevi bir cennet” gibi görüldüğünü bildirmektedir⁷². Ancak farklı kaynaklar ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgedeki misyonerlik çalışmalarını derinden etkilediğini, bu süreçte misyoner ailelerinin İstanbul'a gittiğini, misyonerlere ait okullarının zaptiyelerce muhafaza edildiğini ve Amerikalı misyonerlerin Türk subayları ve komşuları tarafından korunduğunu kaydetmektedir⁷³. Misyonerlik faaliyetleri savaştan sonra devam etmiştir.

Manastır'daki misyonerlik faaliyetleri sonucunda mezhep değiştirmiş üyeler çeşitli dilleri konuşmaktaydı. Vaazlar Bulgarca ya da çoğunluk tarafından anlaşılınan Makedon lehçesinde verilmekteydi. Fakat cemaatin ibadetleri Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Yunanca, Ulaşça, İngilizce, Almanca ve Çingene dillerinde yaptırıldı. Dil konusunda herhangi bir hoşnutsuzluğun yaşanmadığı ifade edilmektedir⁷⁴.

Manastır'da görev yapan misyonerlerin ifadelerine göre bölgede görev yapan misyonerler çok iyi eğitim vermekteydi. Hatta misyonerin iddiasına göre Samokov'daki vaizler, Amerika'daki vaizlerinden daha iyi eğitim almaktaydı⁷⁵. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Amerikalı misyonerler başta Manastır olmak üzere Dobrinitsa, Elesnitsa, Yakoruda, Banya, Nevrokop, Razlog, Mehomiya, Kızılağaç, Harmanlı, Bansko, Haskova, Sestrima, İhtiman ve Dıbyanya gibi Güney Bulgaristan ve Makedonya'daki pek çok merkezî şehir, kaza ve köylerde taraftar buldular⁷⁶. Manastır'daki istasyonla yerleşik misyonerlerin bulunmadığı Razgrad bölgesinde, Samokov ve Filibe misyonerleri tarafından ziyaret edilen Bansko'da ve Batı Makedonya bölgesindeki çalışmalarda ilerleme kaydedildi⁷⁷.

III) Amerikalı Misyonerlerin Komitacılarla İlişkileri

Balkanlar'daki mevcut siyasi yapı ve nüfûz alanları karşısında ABD'nin Makedonya'ya yönelik politikalarını yönlendirmek açısından elinde bulundurduğu en güçlü kozlardan birisi hiç şüphesiz misyonerler idi⁷⁸. Ancak eğitim ve propaganda alanında arzu edilen başarı

⁷¹ Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120. Manastır'daki istasyonda görev yapan misyoner ve misyoner aileleri arasında; G. D. Marsh (1873-1874), Edward W. Jenney ve eşi Kate M. Jenney (1873-1883), John W. Baird ve eşi Ellen R. Baird (1873-1898), Miss Sophia Crawford (1880-1884), Miss Emily L. Spooner (1882 – 1885), W. E. Locke ve eşi (1885-1886), Lewis Bond ve eşi Fanny G. Bond (1882-1904), Miss H. L. Cole (1884-1891), Miss M. L. Matthews (1888- 1920 (bu sırada 1893-1896, 1904-1905, 1913-1915 tarihleri arasında ABD'ye gidip geri dönmüştür), Edward B. Haskell (1893-1894) ve William P. Clarke (1904) gibi isimler bulunmaktadır. Misyoner çiftlerin yanı sıra Lillian Spooner (1883), Mary Haskell (1910) ve Delpha Davis (1911) de bölgede faaliyet yürüten diğer misyonerlerdendir. Bkz. *The Missionary Herald at Home and Abroad*, Vol. LXXIX (79), January 1883, No. 1, s. 10; V. A. Tsanoff, *a.g.e.*, s. 47; Paul Mojzes, “Congregational/Methodist Church in Macedonia”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 38, Iss. 1, (2018), s. 36.

⁷² P. Mojzes, *a.g.m.*, s. 34.

⁷³ W. E. Strong, *a.g.e.*, s. 214; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93.

⁷⁴ P. Mojzes, *a.g.m.*, s. 34-35.

⁷⁵ T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 34, 46.

⁷⁶ Arzu Taşcan, “XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde “Dini Görünümlü” Siyasî Nüfûz Mücadelesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, (Mayıs 2015), s. 36.

⁷⁷ P. Mojzes, *a.g.m.*, s. 34-35.

⁷⁸ Amerikan misyonerlerinin Ermenileri, Suriyelileri ve Makedonyalıların isyana teşvik edip maddeten destekledikleri görülmektedir. BOA, *Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK.)*, 9/49, Tarih: 9 Şaban 1317 (13 Aralık 1899).

misyonerlerin yoğun faaliyetlerine rağmen tam anlamıyla sağlanamıyordu. Bu aşamada Manastır Vilayeti'nde Avrupalı devletlerin çıkar çatışmalarından ve bölgenin siyasi yapısından faydalanmak, bölgedeki misyonerler aracılığıyla siyasi gelişmelere müdahil olmak veya komitacılarla işbirliği yapmak birer alternatif olabilirdi. Bu bağlamda ABD, 1878 Berlin Antlaşması gereği bölgede gerçekleştirilecek reformlar kapsamında 1902 yılında kurulan Rumeli Umumi Müfettişliği'ni ve esasen Osmanlı hükümetini başarısız göstermek ve bölgeye müdahale etmek amacıyla misyonerleri bahane olarak kullanmaya teşebbüs etmiştir. Bu anlamda 4 Temmuz 1894 (30 Zilhicce 1311) tarihli belgeye göre, Amerikalı bir Protestan misyonerin evi yakılmış, ABD hükümeti de bu durumu protesto etmiştir. Osmanlı hükümeti gerekli tahkikatı yapmış ve zanlılar yakalanmıştır. Ancak bir süre sonra olaydan mesul tutulan zanlılar serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine Amerika'nın bir miktar savaş gemisiyle Suriye limanlarından herhangi birisini bombalama emri aldığı iddiaları gündeme gelmiştir. Öte yandan İngiliz ve Fransız hükümetlerinin ABD'nin bu tür hareketlerine mani olacağına dair haberler de Dersaadet'deki bazı gazete muhabirleri ve Filibe gazetelerinde dile getirilmiştir. Bunun üzerinde Osmanlı hükümeti, Avrupa'da kamuoyunu telaşa düşürecek bu tür haberlerin yetkililer tarafından derhal tekzip edilmesi gerektiğini bildirmiştir⁷⁹.

Belgeler incelendiğinde Amerikalı misyonerlerin Makedonya'daki komitacılarla ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu anlamda 10 Mayıs 1896 (28 Nisan 1312) tarihinde Bulgaristan Sefareti'ne gönderilen belgede, Manastır Vilayeti ve çevresinde faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler tarafından ahali arasında gizli ve belli bir maksada hizmet eden çeşitli haberlerin yayıldığı kaydedilmektedir. Bu haberlere göre; “Rumeli'de icrası kararlaştırılan ıslahatının yalnızca vaadden ibaret olduğu ve gerçekleştirilmeyeceği Hristiyan ahalinin ileri gelenlerine telkin edilmekte” idi. Gayrimüslim ahalinin bu surette Osmanlı hükümeti aleyhinde teşviki bir taraftan Makedonya komitaları diğer taraftan da Amerikalı misyonerleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı yetkililerine göre gizlice gerçekleştirildiği dile getirilen propagandanın arkasında İngiltere bulunmaktadır. İngiltere'nin bu hareketinden maksadı Mısır meselesinde Almanya hükümetinin Osmanlı hükümeti, Rusya ve Fransa'ya desteğini engellemektir. Daha önce Girid'de olduğu gibi Rumeli'de de bir problem çıkarılarak bu amaca ulaşılabilir. Rumeli'deki gelişmeler Avrupa'yı etkileyince Almanya'nın da Mısır meselesini ertelemeyeceği düşünüldü. Keza bu dönemde gerek Viyana gerekse diğer Avrupa gazetelerinde Makedonya ahvaline dair endişe verici bir takım haberler neşredilmiştir. Ayrıca Sofya'daki Makedonya komitesi söz konusu ıslahatı kabul etmeyip bu hususta bazı itirazları ve düşüncelerini ekleyerek Makedonya'nın ıslahı için bir takım hedeflerden ibaret bir ıslahat projesi neşretmiştir. Haber alınan bilgilere göre Amerikan misyonerlerinin tahriklerinin pek de asılsız olmadığı anlaşılmaktadır. Keza 1896 yılının Ocak ayında Ermeni Londra komitelerinin Sofya komiteleri ile birleştiği haberinin de göz ardı edilmemesi gerektiği bildirilmektedir⁸⁰.

Bölgede yoğun komitacılık faaliyeti yürüten “Makedonya İhtilalci Komitesi”, Avrupalı devletlerin Osmanlı aleyhine Balkanlar'daki topluluklara destek olduğunu görmekte idi. Keza Balkanlar'daki Osmanlı topraklarında asayişsizliğin hüküm sürdüğünü göstermek ve sözde davalarını duyurabilmek için sansasyonel eylemler de mantıklı görünmekte idi. Ancak bazı kaynaklara göre Amerikalı misyonerler, Makedonya'daki komita faaliyetlerine yardım konusunda isteksiz davranmakta idiler. Yine kaynaklarda ifade edildiği üzere misyonerler, Osmanlı hükümetinden haz etmemekteydi. Ancak komitacıların maddî ve manevî destek alabilmek ümidiyle ısrarcı bir şekilde kendilerini zorlamalarından dolayı komitacılarından da hiç

⁷⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK.), 36/107, Tarih: 30 Zilhicce 1311 (4 Temmuz 1894).

⁸⁰ BOA, Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 24/58, Tarih: 27 Zilhicce 1313 (9 Haziran 1896).

hoşlanmamaktaydı. Bahsedilen sebeplerden komitacılar Amerikalı misyonerleri cezalandırmak veya onlara gözdağı vermek için evlerini bombalamak, fidye karşılığında kaçırmak gibi eylemler planladılar. Bu anlamda 1899'da Samokov Sıbyan Okulu öğretmenlerinin “*mukaddes davalarına*” itaat etmesini emreden komitacılar, James Clarke'ı ölümle tehdit etmişlerdi. Clarke, bu olayı Bulgaristan polisine haber verince de hangarını ateşe vermişlerdi⁸¹.

Misyonerler ile komitacılar arasında çeşitli gerginlikler ve tehditler yaşandığı görülmektedir. Öte yandan bölgede yaşananları “*danışıklı dövüş*” olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir. Örneğin 28 Mayıs 1901 tarihinde Sadaret'e gönderilen belgelerden Samakov'da görevli Amerikalı misyoner ile Sofya'nın İngiltere konsolosu, Ahıçelebi kazasında şekavet suçuyla tutuklanan Bulgarların suçsuz olduklarını iddia ederek tahliye edilmelerini istemişlerdir⁸².

Komitacıların bölgede faaliyet gösteren Amerikalı misyonerleri kendi çıkarları için kullandıkları anlaşılmaktadır. Komitacılar hem fidye talep etmek hem de Osmanlı Devleti'ni siyasi açıdan zor durumda bırakmak amacıyla misyonerleri kaçırmışlardır. Örneğin Amerikalı misyoner Miss Ellen Stone ve arkadaşı Katerina Tsilka, Razlık ve Yukarıcuma arasında 3 Eylül 1901'de kaçırılarak dağa kaldırılmış, yaklaşık altı ay sonra 23 Şubat 1902'de 50.000 lira fidye alındıktan sonra Strumiça'da serbest bırakılmıştır⁸³. Esasen Stone'un komitacılara destek vermek amacıyla kendi isteği ile kaçtığı anlaşılmaktadır⁸⁴. Bu süreçte Osmanlı yönetimi önce olayın faili olduğu gerekçesiyle suçlanmış, olayın aslının böyle olmadığı anlaşılınca bu kez suçluları ortaya çıkarmak için uygulanan yöntemler sebebiyle eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti bu suçlamalar karşısında zor durumda kaldığı gibi kaçırılanlar için ödenen fidye de Osmanlı kasasından çıkmıştır⁸⁵.

Miss Stone yaşanan olaylardan sonra Amerika'ya dönmüş bilahare 1905'te bir okul yapmak amacıyla tekrar Bulgaristan'a gelme talebinde bulundu ise de Osmanlı yetkilileri bu talebi reddetmiştir⁸⁶.

Osmanlı hükümeti, Stone vakasından sonra özellikle Balkanlar'da faaliyet gösteren misyonerleri yakın takibe almıştır⁸⁷. Komitacıların adam kaçırmaya eylemlerine ve misyonerlerin de bu tür olayların içinde olmasına fırsat vermemek amacıyla çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu anlamda misyonerlerin bölgedeki seyahatleri sırasında kendilerini korumak için yanlarına zabtiye süvarisi vermiştir. Örneğin 12 Haziran 1902 (30 Mayıs 1318) tarihinde Manastır Vilayeti'nden İstanbul'a çekilen telgrafta trenle şehre ulaşan Rumeli Vilayeti,

⁸¹ E. Şahin, *a.g.m.*, s. 108.

⁸² BOA, *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.)*, 364/25, Tarih: 28 Mayıs 1901.

⁸³ Miss Stone'un dağa kaldırılması ile ve akabinde yaşanan süreçle ilgili bkz. BOA, *HR.SFR.04.*, 550/56, Tarih: M. 17 Eylül 1901; BOA, *A.MTZ.04.*, 72/28, Tarih: 1 Recep 1319 (14 Ekim 1901) ve kurtarıldığı hakkında bkz. BOA, *A.MTZ.04.*, 74/74, Tarih: 7 Zilhicce 1319 (17 Mart 1902); BOA, *A.MTZ.04.*, 75/58, Tarih: H. 26 Zilhicce 1319 (5 Nisan 1902); M. Aydın, *a.g.m.*, s. 217-218; İ. Tekeli, fidye miktarını 14.500 altın olarak bildirmektedir. Bkz. İlhan Tekeli, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 73. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Richard M. Cochran, *Katerina Dimitrova Stephanova Tsilka*, Reprinted by the Institute for Albanian & Protestant Studies, <http://instituti.org/wp-content/uploads/2014/12/COCHRAN-Katerina-Tsilka-Biography1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

⁸⁴ Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 304.

⁸⁵ M. B. Saatçı, “Makedonya Sorunu”, s. 559; Ellen Stone hadisesinde Amerikan kamuoyu sert karşılık vermekle faydacı diplomasiyi tercih etme arasında kalmıştır. Esasen Amerika'nın bu ikilemi Yunan isyanı ve bilahare bağımsızlığı sürecinde de kendini göstermiştir. Bir taraftan 1802 yılından itibaren artmaya başlayan Osmanlı-Amerika ticareti öte tarafta Yunan bağımsızlığının tanınması meselesi yer almıştır. Bkz. E. Şahin, *a.g.m.*, s. 104-105.

⁸⁶ BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.)*, 70/19, Tarih: 5 Temmuz 1905.

⁸⁷ Ç. Erhan, *a.g.e.*, s. 304.

Bulgaristan ve Sırbistan bölgeleri İngiltere Protestan İncil Cemiyeti'nin direktörü olduğunu beyan eden Mösyö Tom Huscon ile daha önceden Manastır'da bulunan Amerikalı misyonerlerden Mr. Bond'un aileleriyle beraber Görice'ye gidecekleri bildirilmiştir. Bu kişilerin muhafazaları hususunda İngiltere tebaasının maslahatgüzarı Manastır Avusturya konsolosu tarafından iltimas olunmasıyla adı geçen kişilerin muhafazaları için on nefer zabtiye süvarisinin eşlik edeceği belirtilmiştir. Keza Görice'den yolculuklarına devamları müddetince de yine aynı miktarda süvari eşliğinde hareket edecekleri ve dönüşlerinde de aynı şekilde korunacakları bilgisi verilmiştir⁸⁸.

ABD'nin 1902 yılında kurulan Rumeli Umumi Müfettişliği'ni ve esasen Osmanlı hükümetini başarısız göstermek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda komitacıların, Manastır'da bir Amerikan misyonerinin ikametgahına bomba ile saldırı düzenlemek veya bir İngiliz konsolosu veya muhbirini katletmek gibi planlar yaparak İngiltere ve Amerika'nın Rumeli işlerine müdahalesine fırsat yaratma çabaları dikkat çekicidir. Batılı devletlerin Manastır, Selanik gibi vilayetlerdeki misyonerleri ve misyonerlik kurumlarını bölgeye müdahale vesilesi olarak kullanmayı planladıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu anlamda Osmanlı hükümeti Sadrazamlık Mektubi Kaleminden Rumeli Vilayeti Müfettişliğine gönderilen 5 Eylül 1903 (23 Ağustos 1319) tarihli takrire göre, Manastır'da bir İngiliz konsolos veya muhbirinin katli ve Amerika misyonerlerinin ikametgâhına bomba ile saldırıda bulunularak İngiltere ve Amerika'nın Rumeli işlerine müdahalesine sebebiyet verilmesi hakkında komiteciler tarafından planlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Filibe'de alınan karar, gazetelerin konuyla ilgili neşrettiği bir telgrafta yer almış, bu durum Osmanlı yetkililerine Roma sefaretini tarafından iletilmiştir⁸⁹. Osmanlı yetkilileri böyle bir halin gerçekleşmesine meydan vermemek için polis ve zabıta daireleri ile askeri makamlara gereken önlemleri almalarını emretmiştir⁹⁰.

Aynı konu 10 Eylül 1903 (17 Cemaziyelahir 1321) tarihli belgelerde de dile getirilmiştir. Buna göre Dokuzuncu Fırka-yı Hümayunları Kumandanlığından gönderilen şifre telgrafta, Amerika misyonerlerinin Selanik'teki ikametgahlarına dinamitler atmak ve Selanik veyahut Manastır'da görev yapan İngiltere konsoloslarından birine suikast düzenlemek suretiyle Osmanlı hükümeti aleyhine harekete sevk etmek gibi bir niyet ve hain bir fikrin Filibe fesad komitesi reisi tarafından kararlaştırıldığı haberinin alındığı bildirilmektedir. Bu konuda gerekli tedbirlerin alınması hususunda Müsteşar İbrahim imzasıyla Müşir Edhem ve Ömer Rüşdi Paşalara da şifre telgraf gönderilmiştir⁹¹.

Görüldüğü gibi Manastır'da haydutluk, adam kaçırma veya genel ifadesiyle şiddet yaygın bir sorundu. Tehdit ve fidye için kent merkezinden çocuk veya adam kaçırılması, çeşitli cemaatlerin din adamları ve öğretmenlerine suikastlarda bulunulması sık karşılaşılan problemlerdendi. Örneğin 1903 yılında Rus konsolosu Rostovski Manastır'da öldürülmüştü⁹². Komiteciler bu gibi hareketleriyle bir taraftan komiteye para sağlamayı planlarken öte yandan da Osmanlı hükümetinin Makedonya'da asayişini sağlayamadığı kanaatini oluşturmak istemekteydi. Bu şekilde bir taraftan Osmanlı hükümetini kötüleme ve bir taraftan da Avrupalı devletlerin müdahalesine zemin hazırlamak amaçlanıyordu. Bu tür eylemleri tekrarlamayı adet haline getiren komiteciler 1904 senesinde benzer düşüncelerle Makedonya'daki konsoloslardan

⁸⁸ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)*, 526/29, Tarih: 11 Rebiülevvel 1320 (18 Haziran 1902); keza BOA, *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR.)*, 286/92, Tarih: 31 Mayıs 1318 (13 Haziran 1902).

⁸⁹ BOA, *BEO*, 2159/161899, Tarih: 13 Cemaziyelahir 1321 (6 Eylül 1903).

⁹⁰ BOA, *Rumeli Müfettişliği Başkitâbet ve Sadâret Evrakı (TFR.I.A.)*, 12/1103, Tarih: 12 Cemaziyelahir 1321 (5 Eylül 1903).

⁹¹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 203/96, Tarih: 17 Cemaziyelahir 1321 (10 Eylül 1903).

⁹² B. Lory – A. Popovic, *a.g.m.*, s. 75-76.

birisini dağa kaldırarak önemli miktarda fidye almayı planlamışlardı. Ancak Osmanlı yöneticilerin aldığı tedbirler sayesinde başarılı olamamışlardır⁹³.

Misyonerler ile komitacılar farklı amaçlar için de birlikte hareket etmişlerdir. Bunlardan birisi de haberleşme alanıdır. Örneğin 12 Aralık 1904 tarihli belgeye göre alınan istihbarat üzerine yapılan araştırmada Selanik'te faaliyet gösteren Protestan misyoneri Haskell'in kızı tarafından Manastır'da görevli Amerikalı misyoner Lewis Bond veyahut W. P. Clarke adına gönderilen bir mektubun içinde Bulgar kunduracı Eftim(?) adına gözle görülmeyen kimyevi mürekkeple yazılmış bir komite mektubu çıkmıştır. Bu mektubun aslı Manastır Vilayeti'ne teslim edilmiş, sureti de Selanik Posta ve Telgraf Başmüdüriyetine gönderilerek derhal gerekli incelemelere başlanmıştır.

Araştırmalar sonucunda İngilizce olarak kaleme alınan mektupların içinde Manastır'da sakin olan ve Protestan mezhebine mensup Eftim adına "*Gondof*" imzasıyla kaleme alınmış başka bir mektup çıkmıştır. Söz konusu açık ve gizli mektuplar tercüme edilmiştir. Gizli mektubun Eftim'e gönderildiğinin anlaşılması üzerine komitacı Eftim'in evine baskın düzenlenmiştir. Ancak aramada farklı bir delil bulunamamıştır. İnceleme sırasında Eftim'in bu mektupların muhatabı olamayacağı genel halinden anlaşılmıştır. Esasen bu bir aldatmacadır. İncelemeler derinleştirilince misyonerlerin dikkat çekmemek için kunduracı Eftim adına çeşitli mektuplar gönderdiği, bu kişinin de mektupları ivedilikle Bulgaristan'a iletildiği, bu suretle "*muhaberat-ı fesadiyenin*" sağlandığı anlaşılmıştır⁹⁴.

Misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri devam ederken bir süre sonra Balkan Savaşları başlamıştır⁹⁵. Balkanlar'ın 1912 yılından itibaren savaş alanı olmasına rağmen misyonerler bölgedeki görevlerine devam etmişlerdir. Bu anlamda bölgede XX. yüzyılın başlarından itibaren dört farklı idare altında görev yapan istasyonlar mevcuttur. Örneğin Manastır 1912 yılında Türk idaresi altında iken Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgar, İkinci Balkan Savaşı'nda ise Sırp yönetimi altına girmiştir⁹⁶.

IV) Makedonya'da Yaşanan Rekabet ve Misyonerlerin Faaliyetlerini Etkileyen Unsurlar

Amerikan Board'un üzerinde önemle durduğu bölge olan Makedonya'da ve özellikle Manastır'da faaliyet gösteren misyonerlerin Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde sağladığı başarıyı Avrupa Türkiyesi Misyonunda elde edemediği anlaşılmaktadır. Misyonerlerin kendi kaynaklarında ifade edildiği üzere Manastır istasyonunda 1873 ile 1880 arasındaki yıllar faaliyetler açısından durgun geçmiştir. Misyoner kurumlarından gönderilen raporlara göre, özellikle 1878'den itibaren Bulgaristan yönetiminin ulusal eğitimine önem vermesi ve bölgede yoğun bir Rus, Avusturya ve Fransız misyoner rekabetinin sürmesi Amerikalı misyonerlerin

⁹³ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 217-218.

⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, 913/31, Tarih: 4 Şevval 1322 (12 Aralık 1904).

⁹⁵ Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S.10, (2018), s. 286-307.

⁹⁶ James L. Barton, "The Effect of the War on Protestant Missions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, (Jan., 1919), s. 3; B. Lory – A. Popovic, *a.g.m.*, s. 60, 76; Amerikan Board örgütünün Manastır'daki merkezinin faaliyetleri 1921 yılına kadar devam etmiş, ancak Manastır şehrinin Sırbistan Krallığına bağlanması sebebiyle aynı yıl bölgedeki Protestan misyonerlik çalışmaları Bulgaristan'daki bir başka Protestan örgüt olan Metodist Misyon devredilmiştir. Bkz. *The American Board Missions in The Near East*, From the Annual Report of 1922, s. 24; Ömer Turan, "American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 4 (Oct., 2000), s. 121.

başarısızlığının sebeplerindedir. Keza Rum Ortodoks Kilisesinin tepkisi ve direnişini de ayrıca belirtmek gerekmektedir⁹⁷.

Başarısızlığın bir diğer nedeni olarak Makedonyalıların beklentileri gösterilmiştir. Çünkü onların kilisesi aynı zamanda ulusal ve siyasi karakterde olmalıdır. Manevî propaganda onların bu algılarının ötesindedir. Keza Makedonyalılar Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin hem kendi hem de birbirlerinin çıkarları için çalıştıkları düşüncesindedirler. Keza Protestanlığın din ve dünya görüşü de Makedonyalılara ağır gelmiştir. Şarap, tütün, eikon ibadeti ve seyahat ile ilgili pek çok yasak yerel halk için olumsuzluk olarak kabul edilmiştir. Makedonya için diğer ciddi bir mesele de Amerikan okullarında İngilizce kullanılmasıdır. Esasen eğitilmiş Makedonyalıların öğrenmek istedikleri dil Fransızca olup bu durum misyonerler faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir⁹⁸.

Manastır ile ilgili misyoner raporlarında 1894 yılı ile ilgili bilgi verilirken şehrin resmi dilinin Türkçe, ticaret dilinin Bulgarca ve yüksek seviyedeki nüfusun dilinin ise Fransızca olduğu bilgisine yer verilmektedir. Keza Manastır'da 40.000 olarak kaydedilen toplam nüfus Türkler, Bulgarlar, Ulahlar, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler, Çingener ve diğer milletlerden oluşmaktadır. Şehirde faaliyet gösterecek misyonerlerin burada başarılı olabilmesi için kendi dilinin yanında Türkçe, Bulgarca ve Fransızca bilmesi gerekmektedir. Bu dillerin üzerine misyonerler şayet Ulahça ve Arnavutçayı da öğrenebilirse daha etkili olabilirdi⁹⁹.

Misyonerlerin amacı Balkan halklarını Protestanlaştırmak idi. Ancak bu halklar arasında Bulgarlara ulaşmak kısmen daha kolay oldu. Dolayısıyla bir müddet sonra Bulgarlar üzerine eğildiler. Bulgaristan'ın dışında Selanik ve Manastır gibi misyonerlik merkezlerinin de Bulgarlar için çalıştıkları ifade edilmelidir. Bu bağlamda Makedonya'daki çalışmalarında bölge ahalisine Bulgarca hitap eden Amerikalı misyonerler çarşı, pazar, okul veya kiliselerinde Makedonca'yı yok sayarak Bulgarca konuşmuşlar, keza okullarında Bulgarcanın yanında İngilizce de öğretmişlerdir¹⁰⁰. Ancak Manastır'da yaşayan misyoner John W. Baird'in 1874 Şubat ayında duygularını dile getirdiği mektubunda, yerli Bulgar ahalinin iyi bir eğitime ihtiyaçları olduğunu gördüklerini ancak Protestan Hristiyanlığa ihtiyaçları olmadığını aktarmaktadır. John W. Baird'in bildirdiğine göre kendileri buraya İngilizce öğretmeye değil, İncili vaaz etmeye gelmişlerdi¹⁰¹.

Bulgaristan'da ve Makedonya'da güçlenmeye başlayan eğitilmiş sınıf Avrupa ile kolaylıkla ve doğrudan bağlantı kurabiliyordu. Dolayısıyla Amerikalılara ve misyonerlere genellikle ihtiyaç duyulmadı¹⁰². 1891 yılında Matthews, Bulgar ve Yunan okullarıyla karşılaştırıldığında Amerikan okullarının “entelektüel bir bakış açısından daha iyi bir şey sunamayacağını” ifade etmektedir¹⁰³. Samakov, Lofça, Sviştov, Rusçuk, Troyan, Manastır ve buralara bağlı yerlerde gösterilen misyonerlik faaliyeti, Bulgar halkı ve din adamlarının tepkisi ve şikâyetlerine konu olmaktadır. Özellikle 1880'lerden itibaren yoğunlaşan tepkiler Amerikan okullarına değil verilen din eğitimine idi. Hükümet de sık sık eğitim programlarına müdahale etmekteydi¹⁰⁴. 1899'da Manastır'daki Amerikan yatılı kız okulunda görev yapan öğretmen H.E. Cole, Bulgarların eğitim talebiyle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir; “İnsanlar eğitim

⁹⁷ U. Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda”, s. 543.

⁹⁸ A. Taşcan, *a.g.m.*, s. 52-53.

⁹⁹ Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 124.

¹⁰⁰ Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 115, 131.

¹⁰¹ T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁰² A. Taşcan, *a.g.m.*, s. 53.

¹⁰³ T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁰⁴ A. Taşcan, *a.g.m.*, s. 48-49.

*konusunda çok istekli ancak bizim dini konulardaki çalışmalarımıza aynı ilgiyi göstermemektedir*¹⁰⁵.

Manastır'daki Board misyonerlerinin faaliyetlerini olumsuz etkileyen unsurlar arasında 1876-1878 yılları arasında bölgedeki komitacıların gerçekleştirdikleri terör eylemleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın da etkilerini saymak gerekmektedir. Bu süreçte misyoner ailelerinin İstanbul'a gittiği, misyonerlere ait okullarının zaptiyelerce muhafaza edildiği ve Amerikalı misyonerlerin Türk subayları ve komşuları tarafından korunduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶.

Kaynaklarda ifade edildiği üzere misyonerlerin faaliyetlerini olumsuz etkileyen hususlardan birisi de personel eksikliği idi. Manastır ve Filibe'de faaliyet gösteren misyonerler Samakov'da olduğu gibi vaiz ve papaz eksikliğini hissetmekteydi. Ayrıca yerel halkın misyonerlere karşı pasif direniş gösterdiği kaydedilmektedir. Keza Manastır'daki misyonerlerin ekonomik problemlerinden ve personel yetersizliğinden bahsedilirken Board yetkililerine iletilen raporlarda iki misyonerin yoksulluk içerisinde faaliyet yürütmeye çalıştıkları dile getirilmiştir¹⁰⁷. Bahsedilen şartlar altında misyonerlik faaliyetleri için açılan küçük istasyonlar halkın ilgisizliği, personel yetersizliği, yönetimin çıkardığı zorluklar ve çeşitli aksaklıklar sebebiyle kısa ömürlü olmuşlardır. Protestan propagandasının Manastır dışında pek taraftar bulamadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁸.

Makedonya'da genel olarak kabul edilen anlayış "*eğitim, milliyeti belirler*" şeklinde idi. Bu sebepten Makedonya'da okullar arasındaki rekabet, kiliseler arasındaki çatışmaların ve nüfusu yanına çekmenin bir gereği olarak değerlendirilmekte idi. Bu şartlarda aynı ailenin çocukları aldıkları eğitime göre "*Yunan*", "*Bulgar*" veya "*Sırp*" olabilmekte idi. Balkanlar'daki ulusalcı propagandalar, çeşitli etnik unsurların bir arada yaşadığı Manastır'da etkili bir şekilde yürütülmekteydi. Ancak vilayette XIX. yüzyılın ikinci yarısında uluslaşma süreci henüz kesin olarak sonuçlanmamıştı. Bu sebeple eğitim kurumları arasında da kıyasıya bir rekabet gözlenmekte idi. Genel kanaate göre 1888-1889'da şehrin en itibarlı öğrenim kurumları Rumlara ait olanlar idi. Rum okullarının öğrencileri Manastır'daki Hristiyan ve Yahudilerin elit kesiminden gelmekte idi. Bulgarların eğitim kurumları ise okul ve öğrenci sayısı olarak fazla olmakla birlikte nitelik olarak Rum okulları seviyesinde değildi. Keza 1897'den itibaren Sırp eğitim kurumları da Manastır'da bir alternatif olarak ortaya çıktı¹⁰⁹.

Bulgar Eksarhhânesi, tabanını kaptırmamak için bir yandan Rum Patrikhânesi'yle mücadele ederken, diğer yandan da Protestan misyonerlerinin propagandalarını yakından izlemiştir. Manastır'daki okul müdürü, bulunduğu bölgedeki Protestanlık faaliyetleri ve propagandaları hakkında kendisinden bilgi isteyen Eksarhhâneye ayrıntılı raporlar gönderilmiştir. Bu bağlamda 12 Şubat 1888 tarihinde Eksarhhâne Genel Sekreteri Şopov'a gönderilen raporda Manastır'daki Protestanlık propagandasının on iki yıldan beri devam ettiği, yaklaşık otuz Protestan üyesinin bulunduğu, on üç ailenin Protestan olduğu, ikisi Amerikalı, biri Arnavut olmak üzere üç misyonerin görev yaptığı bildirilmiştir. Keza birisi Amerikalı ikisi Bulgar üç öğretmen okuldaki çalışmaları yürütmektedir. Bu kişiler Manastır'daki Protestan topluluğunu oluşturmaktadır. Bu dönemde okulda toplam otuz bir öğrenci eğitim görmektedir. Propaganda için gereken maddî destek Amerika'dan gelmektedir. Öğretmen maaşları kesin

¹⁰⁵ T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁰⁶ W. E. Strong, *a.g.e.*, s. 214; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93; G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda", s. 3111.

¹⁰⁷ T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 38, 41.

¹⁰⁸ A. Taşcan, *a.g.m.*, s. 48-49.

¹⁰⁹ B. Lory – A. Popovic, *a.g.m.*, s. 67, 71-73.

olarak teyit edilememekle birlikte günlük bir liradır. Diğerlerinin maaşı daha azdır. Bulgar öğretmenler ise 35-40 Leva ücret almaktadır¹¹⁰

Manastır'daki istasyonda 1890'dan itibaren kısmen bir canlanma görülmüştür. Bazı kaynaklara göre özellikle 1894 yılında Almanlar tarafından inşa edilen ve Selanik'ten başlayan demiryolu hattının son durağı olması şehirdeki canlılığı arttırmıştır¹¹¹. Diğer kaynaklara göre ise Board misyonerlerinin Ekim-Kasım 1894 tarihinde Selanik Vilayeti'ndeki istasyonlarını açmaları üzerine buraya yakın yerleşim yerlerinin Selanik istasyonuna bağlanması Manastır istasyonunun faaliyet alanını daraltmıştır¹¹².

Osmanlı ülkesinde Amerikan ve İngiliz gibi yabancı elçiliklerin himayesinde faaliyetlerini sürdüren Protestan misyonerler veya gayrimüslim okullarının, ayrılıkçı düşünceleri destekleme ve dış kaynaklı terör olaylarına aracılık etme hususunda önemli katkıları vardı. Ancak bu tür faaliyetlerin zararlı etkilerini önleyecek eğitim çalışmaları ve hamleleri Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik yetersizlikler sebebiyle bir türlü başlatılmadı¹¹³. Esasen Anadolu, Balkanlar, Filistin, Irak, Rumeli veya diğer bölgelerde misyoner teşkilatları ve yabancı devletlerin teşebbüs ve destekleriyle ilerleyen ve aşırı derecede rağbet gören gayrimüslim mektepleri karşısında geri kalan ve çeşitli problemlerle boğuşan iptidai mekteplerin ıslahı, sayılarının artırılması, eksikliklerinin tamamlanması ve bu mekteplere gelir sağlanması amacıyla Maarif Nezareti'nin çeşitli çalışmaları olmuştur¹¹⁴. Ancak bu çabalar hedeflenen sonuca ulaşamadı.

Sonuç

ABD'nin dış politikasını şekillendiren unsurlar açısından Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerini kapsayan Makedonya, XIX. ve XX. yüzyılda Balkanlar'ın en stratejik bölgelerinden birisi idi. "Makedonya'nın kalbi" olarak tanımlanan Manastır Vilayeti ise Selanik ve Kosova vilâyetleri gibi önemli bir merkez idi. Farklı etnik ve dinsel unsurların bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehri özelliği taşıyan Manastır, sahip olduğu stratejik konumu ve önemi sebebiyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlar'da etkili olmak isteyen Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu sebepten 1860'lardan itibaren şehirde Avrupalı devletler konsolosluklar açmışlardır.

III. Ordu'nun genel karargahının bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerinde ön planda olan şehir, II. Meşrutiyet'in ilanına da ev sahipliği yapmıştır. Manastır bu özellikleri ve stratejik önemi sebebiyle ABD'li misyonerlerin dikkatini çekmiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Amerikalı misyonerlerin istasyon açtıkları ve misyonerlik faaliyeti yürüttükleri merkezlerden birisi olmuştur.

Amerikalı Protestan misyonerlerin Balkanlar'da teşkilatlanmalarının temel nedeni Bulgarları Protestanlaştırmak idi. Keza Makedonyalılar ve Arnavutlar da misyonerlerin hedef kitlesi durumunda idi. Ancak ABD'li misyonerlerin başlangıçtaki amaçları ile bölgeye geldikten sonra şekillenen rasyonel amaçları arasında farklılaşma olduğu ifade edilmelidir.

¹¹⁰ A. Taşcan, *a.g.m.*, s. 36.

¹¹¹ B. Lory – A. Popovic, *a.g.m.*, s. 65.

¹¹² T. Nesterova, *a.g.e.*, s. 23; Ö. Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120-121, 131; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93.

¹¹³ Ramazan Balcı, "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı İslahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, (Güz 2012), s. 29.

¹¹⁴ BOA, *Babiali Evrak Odası Divan Kalemi Mukavelenameler (A.DVN.MKL.)*, 42/3, Tarih: 14 Safer 1319 (2 Haziran 1901).

Amerikan Board'a bağlı Protestan misyonerlerin Balkanlar'daki çalışmaları 1858 yılında başladı ve Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov gibi şehirlerde yürütüldü. Bölgede 1870 yılına kadar "Batı Türkiye Misyonu"na bağlı olarak faaliyet gösteren Amerikan Board misyonerleri, 1871'de "Avrupa Türkiyesi Misyonu" olarak yeniden teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Avrupa Türkiyesi Misyonu'na bağlı olarak 1873 yılının Ekim ayında kurulan Manastır istasyonu, Amerikan Board teşkilatının en batıdaki istasyonu idi. İlk dönemlerde bu istasyonunun bölgedeki tek Protestan misyonerlik merkezi olması sebebiyle kalabalık bir hedef kitleye ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Amerikalı misyonerlerin Manastır'da kızlara yönelik yatılı okul ve yetimhane açmak gibi faaliyetleri yanında dini kitap ve broşür dağıtımını gibi alanlarda da çalışmaları olmuştur. Ancak ABD'li misyonerlerin Manastır ve genel olarak Makedonya'da bazı kazanımlar elde etmekle birlikte tam anlamıyla umduklarını bulamadıkları ifade edilmelidir. Bölge halkının misyonerlere ilgi göstermemesi, personel yetersizliği, ekonomik problemler, Makedonyalıların beklentileri, Ortodoks kilisesinin tepkisi ve direnişi Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Bu aşamada Manastır Vilayeti'nde Avrupalı devletlerin çıkar çatışmalarından ve bölgenin siyasi yapısından faydalanmak, bölgedeki misyonerler aracılığıyla siyasi gelişmelere müdahil olmak veya komitacılarla işbirliği yapmak birer alternatif olabilirdi. Misyonerlerin bu tür alternatifleri gündemlerinde tutarak komitacılarla işbirliği içerisinde hareket ettikleri görülmektedir.

Amerikalı misyonerlerin 1902 yılında kurulan Rumeli Umumi Müfettişliği'ni ve esasen Osmanlı hükümetini başarısız göstermek niyetinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda komitacıların da Manastır'da bir Amerikan misyonerinin ikametgâhına bomba ile saldırı düzenlemek veya bir İngiliz konsolosu veya muhbirini katletmek gibi planlar yaparak İngiltere ve Amerika'nın Rumeli işlerine müdahalesine fırsat yaratma çabaları dikkat çekicidir. Osmanlı yetkililerinin zamanında aldığı tedbirler sayesinde bu tür sansasyonel eylemlerin önüne geçilmeye çalışılmış bunda da Miss Ellen Stone ve arkadaşı Katerina Tsilka olayı dışında genel olarak başarılı olunmuştur. Ses getirici eylem planlama yanında misyonerlerin komitacıların ilişkilerini farklı zeminlerde sürdürmeye çalıştıkları ve gizli haberleşmelerde misyonerlerle işbirliği yaptıkları da anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak ABD'li misyonerlerin bölgede siyasi gerginlik yaratacak odakları kullandıkları, zaman zaman komitacılarla işbirliği yaparak bölgeyi istikrarsızlaştırarak Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hale getirmeye çalıştıkları ifade edilmelidir.

KAYNAKLAR

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

- Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, 185/13814 Tarih: 30 Ramazan 1310 (17 Nisan 1893).
BEO, 1957/146718, Tarih: H. 29.08.1320 (1 Aralık 1902).
BEO, 2159/161899, Tarih: 13 Cemaziyelahir 1321 (6 Eylül 1903).
BEO, nr., 2268/170098, Tarih: H. 17.11.1321 (4 Şubat 1904).
BEO, nr., 2273/170433, Tarih: H. 24.11.1321 (11 Şubat 1904).
Babialı Evrak Odası Divan Kalemî Mukavelenamelere (A.DVN.MKL.), 42/3, Tarih: 14 Safer 1319 (2 Haziran 1901).
Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT.), 526/29, Tarih: 11 Rebiülevvel 1320 (18 Haziran 1902).
DH.MKT., 913/31, Tarih: 4 Şevval 1322 (12 Aralık 1904).
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR.), 286/92, Tarih: 31 Mayıs 1318 (13 Haziran 1902).
Hatt-ı Hümayun (HAT), 1213/47508, Tarih: H-29-12-1246 (10 Haziran 1831).
Hariciye Nezareti İdari Evrakı (HR.İD.), 1306/1, Tarih: M-18-02-1862
Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.), 70/19, Tarih: 5 Temmuz 1905.
Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.), 364/25, Tarih: 28 Mayıs 1901.
Hariciye Tahran (HR.TH.), 293/35.
HR.SFR.04., 550/56, Tarih: M. 17 Eylül 1901.
Mümtâze Kalemî Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04), 72/28, Tarih: 1 Recep 1319 (14 Ekim 1901).
A.MTZ.04, 74/74, Tarih: 7 Zilhicce 1319 (17 Mart 1902).
A.MTZ.04, 75/58, Tarih: H. 26 Zilhicce 1319 (5 Nisan 1902).
A.MTZ.04, 83/7, Tarih: H. 21.07.1320 (24 Ekim 1902).
A.MTZ.04, 82/65, Tarih: H. 18.07.1320 (21 Ekim 1907).
Rumeli Müfettişliği Başkitâbet ve Sadâret Evrakı (TFR.I.A.), 12/1103, Tarih: 12 Cemaziyelahir 1321 (5 Eylül 1903).
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2777/3-6-1; 3-8-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).
Teftişat-ı Rumeli (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR.I.MN.), 32/3102, 2, Tarih: 14 Zilkade 1321 (1 Şubat 1904).
Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), 203/96, Tarih: 17 Cemaziyelahir 1321 (10 Eylül 1903).
Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 24/58, Tarih: 27 Zilhicce 1313 (9 Haziran 1896).

Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK.), 36/107, Tarih: 30 Zilhicce 1311 (4 Temmuz 1894).

Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrîrâtı (Y.PRK.MK.), 9/49, Tarih: 9 Şaban 1317 (13 Aralık 1899).

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 125/103, s. 1, Tarih: 12 Safer 1322 (28 Nisan 1904).

2) Raporlar ve Araştırma Eserleri

AÇIKSES, Erdal, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, C. XIII, (edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 542-557.

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yayını, Ankara 2003.

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, (Çeviri İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

AHBAB, Yakup, “Amerikan ve İngiliz Basınında İinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 119-151.

AKALİN, Berrin, “Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue”, *Journal of International Education and Leadership*, Volume 5, Issue 1, Spring 2015, s. 1-28.

AKGÜN, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı”, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-352.

AKGÜN, Seçil, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, C. V, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 2121-2145.

AKGÜN, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, (1992), s. 1-16.

ALAN, Gülbadi, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, TTK Yayını, Ankara 2008.

ALAN, Gülbadi, “Avrupa Türkiyesi Misyonunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, (Mart-Haziran 2015), s. 3108-3130.

ALAN, Gülbadi & Dinçer, Mehtap, Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Edt. Z. Gölen - A. Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 757-794.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Yıl: 2015, s. 242-255.

ALTINTAŞ, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, (Aralık 2005), s. 69-91.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. baskı, Ankara 1994.

- ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Yayını, Ankara 1991.
- ASLANOVA SAYLAK, Sevilya, “Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), s. 107-139.
- AYDIN, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 209-234.
- AYDIN, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.
- BAKIRCILAR, Nimet Ayşe, “Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'eleleri ve Balkan Harb-i Ahiri”, *History Studies*, C. 3, 2011, s.15-43.
- BALCI, Ramazan, “Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, (Güz 2012), s. 1-37.
- BARTON, James L., “The Effect of the War on Protestant Missions”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, (Jan., 1919), s. 1-35.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, Dördüncü Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- BEYDİLLİ, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'eleleri'ne Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 77-99.
- BLUME, Kenneth J., *Historical Dictionary of U.S. Diplomacy from the Civil War to World War I*, Second Edition, Rowman&Littlefield Published, London 2017.
- DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, (Kış 2010), s. 75-108.
- ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Bitola”, *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 54-57.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 437-444.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 1995.
- KIRMIZI, Abdulhamit, “Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, (Edt. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2013, s. 973-1014.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü*

Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yay., Ankara 1994, s. 539-551.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

KOYLU, Zafer, "Makedonya'da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi", *Bellekten*, Cilt: LXXXI, Sayı: 291, Yıl: 2017, (Ağustos), s. 569-587.

KOYLU, Zafer, XX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Reform Planları ve Avrupa Müdahalesi: Makedonya Örneği", *Tarih Boyunca Türk-Makedon İlişkileri*, I, (Yay.Haz, Şahin Kuyucu v.d., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2016, s. 216.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Bellekten*, C. LI, S. 200, (Ağustos 1987), Ankara 1987, s. 927-947.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğan Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1959.

KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S.10, (2018), s. 286-307.

LORY, Bernard – POPOVİC, Alexandre, "Balkanların Kavşağındaki Manastır", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont- François Georgeon, çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 60-77.

Makedonya'daki Osmanlı Evrakı, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.

MARCUS, Jacob Rader, *United States Jewry, 1776-1985*, Vol. III, Wayne State University Press, Detroit 1993.

MOJZES, Paul, "Congretional/Methodist Church in Macedonia", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 38, Iss. 1, (2018), s. 31-62.

NESTEROVA, Tatyana, *American Missionaries Among the Bulgarians: 1858 – 1912*, Boulder, New York 1987.

ÖZBEK, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (Güz 2004), s. 59-95.

POLAT, İlknur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, C. LII, Sayı: 203, (Ağustos 1988), s. 627-652.

SAATÇI ATA, Meltem Begüm, "Vilayat-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansıması", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 8, S. XXII, (Haziran 2015), s. 251-268.

SAATÇI, Meltem Begüm, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Edt. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 553-567.

STRONG, William E., *The Story of The American Board, An Account of The First Hundred Years of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, The Pilgrim Press, Boston 1910.

ŞAHİN, Emrah, "Para, İktidar ve İncil: Amerika, Osmanlı ve Balkanlar", *Balkanlarda İslam, Miadı Dolmayan Umut, Vakti Azizden Vakti Zelalete*, Edit. Muhammet Savaş Kafkasyalı, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Yay., Ankara 2016, s.101-118.

ŞAHİN, Gürsoy, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 18, Ekim 2017, s. 117-159.

TAŞCAN, Arzu, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde "Dinî Görünümlü" Siyasî Nüfûz Mücadelesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, (Mayıs 2015), s. 32-59.

TEKELİ, İlhan, "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması", *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 67-77.

The American Board Missions in The Near East, From the Annual Report of 1922.

The Missionary Herald at Home and Abroad, Vol, LXXIX (79), January 1883, No. 1, s. 10.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995.

TSANOFF, Vladimir A., *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to The Distribution of Nationalities in The Former Provinces of European Turkey, 1858-1918*, Sofia 1919.

TURAN, Ömer, *Avrasya'da Misyonerlik*, ASAM Yay., Ankara 2002.

TURAN, Ömer, "American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 4 (Oct. 2000), s. 119-136.

ÜNLÜ (SARI), Mucize, *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996.

3) İnternet Kaynakları

COCHRAN, Richard M., *Katerina Dimitrova Stephanova Tsilka*, Reprinted by the Institute for Albanian&Protestant Studies, <http://institutu.org/wp-content/uploads/2014/12/COCHRAN-Katerina-Tsilka-Biography1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

<http://www.dlir.org/images/stories/dlir/arit/map2.jpg> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

"A wide shot of the City of Monastir," *Digital Exhibits of the Archives and Special Collections*, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:38701>, (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

EKLER

Ek-1 1914'te Amerikan Board'un Balkanlar'daki Misyun Merkezleri

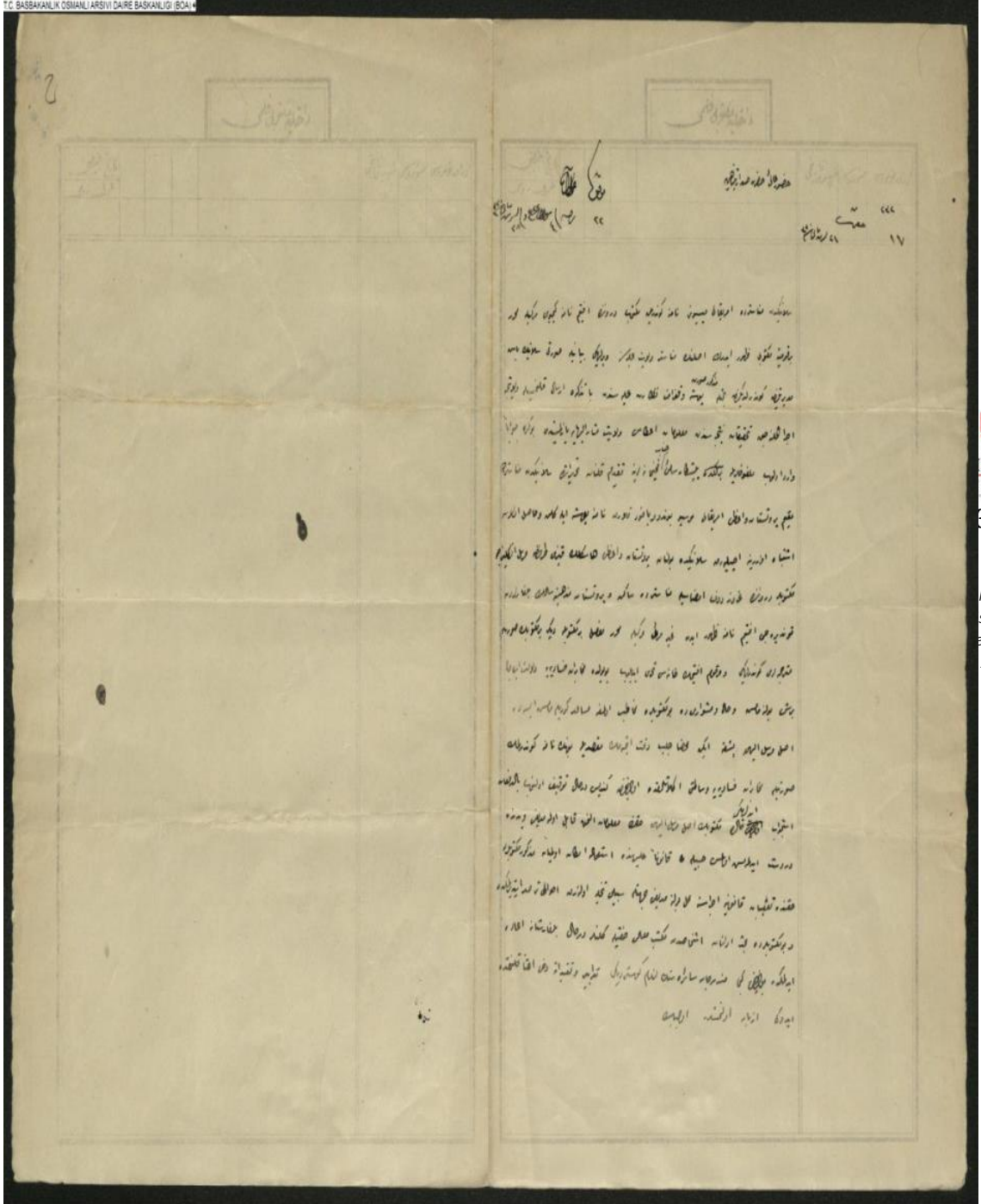
<http://www.dlir.org/images/stories/dlir/arit/map2.jpg> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

Ek-2 1913'te Manastır'ın Genel Görünümü

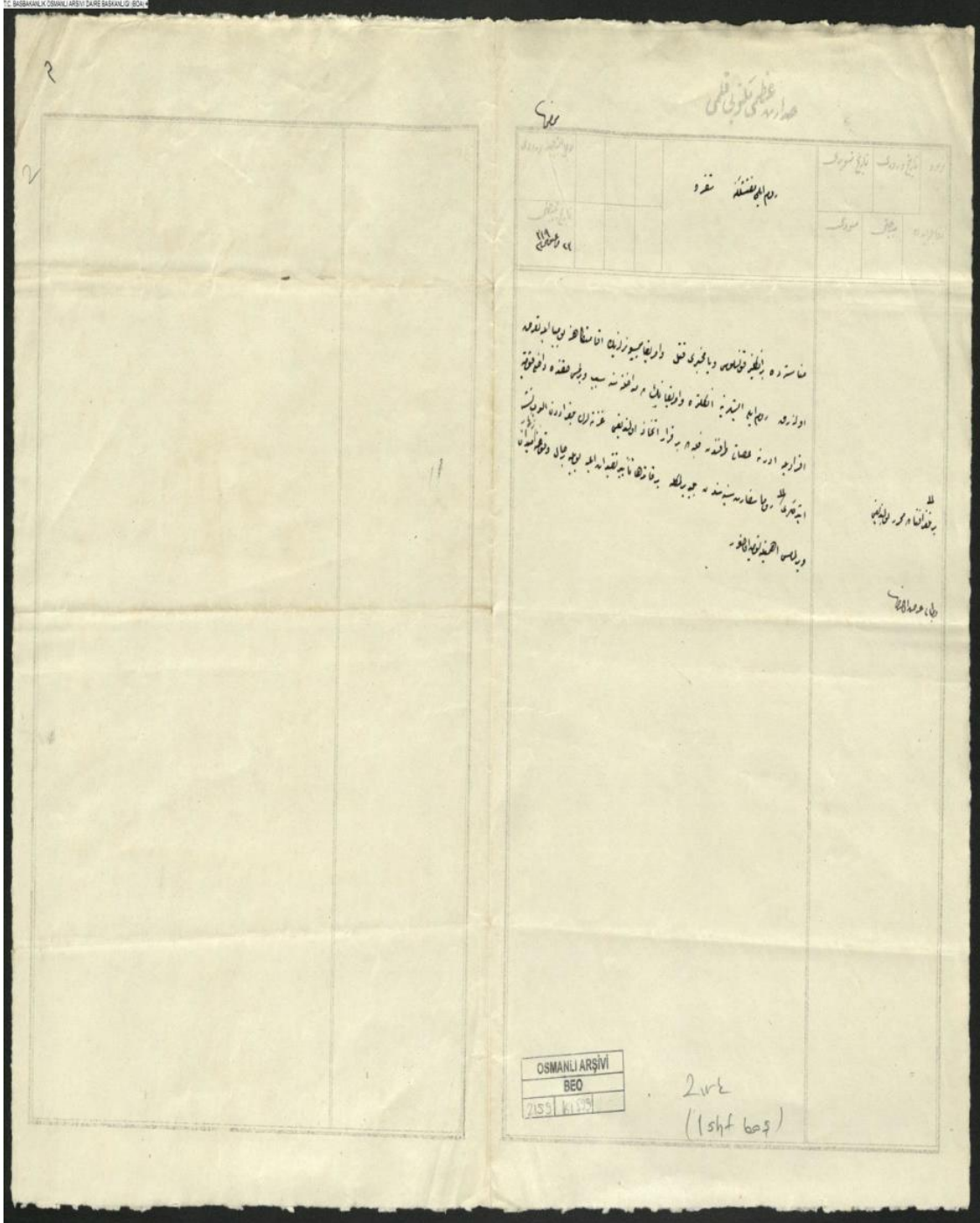
“A wide shot of the City of Monastir,” *Digital Exhibits of the Archives and Special Collections*, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:38701>, (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

Ek-3 Selanik'ten Manastır'daki Amerikalı Misyoner Adına Gönderilen Mektubun İçinden Bir Komite Mektubunun Çıktığı

BOA, *DH.MKT.*, 913/31, Tarih: 4 Şevval 1322 (12 Aralık 1904).

Ek-4- Komitacıların Manastır'da Bir İngiliz Konsolos veya Muhbirinin Katli ile Amerikalı Misyonerlerin İkamet Ettikleri Haneyi Bombalama Planları

BEO.002159.161899.001

BOA, BEO, 2159/161899, Tarih: 13 Cemaziyelahir 1321 (6 Eylül 1903).